

6-30-2019

THE VALUE OF VOICE PERFORMING OF ADOLESCENCE PERIOD AT THE AGE OF MATURITY

Djura Shukurov

Acting professor of the department of "National Singing", Uzbekistan State Institute of Arts and Culture. Art worker of the Republic of Uzbekistan,, uzdsmi@madaniyat.uz

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/cacenas>

Recommended Citation

Shukurov, Djura (2019) "THE VALUE OF VOICE PERFORMING OF ADOLESCENCE PERIOD AT THE AGE OF MATURITY," *Culture and Arts of Central Asia*: Vol. 10 : No. 1 , Article 5.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/cacenas/vol10/iss1/5>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Culture and Arts of Central Asia by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

Жўра ШУКУРОВ,
ЎзДСМИ “Миллий кўшиқчилик” кафедраси профессори в.б.,
Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби

ЎСМИРЛИК ДАВРИ БАЛОФАТ ЁШИННИГ ИЖРОЧИЛИКДАГИ ОВОЗ АҲАМИЯТИ

***Аннотация.** Ушбу мақолада болаларнинг овозидан қандай фойдаланиши лозимлиги, уни асраб-авайлаш, парвариши қилиши ва келажакда хонандалик санъатидан баҳраманд бўла олишлари ҳақида сўз юритилади. Хусусан, болаларнинг балогат ёшига ўтиши давридаги овози ўзгариши пайтида рўй бериши мумкин бўлган хавф-хатарларнинг олдини олиши ҳамда ўғил ва қиз болаларда бу давр қандай ҳолларда кечиши мумкинлиги ёритиб берилган.*

***Калим сўзлар:** мутация, овоз аппарати, овоз пайчалари, танглай, нафас, хор, ансамбль, талаффуз.*

Жўра ШУКУРОВ

И.о. профессора кафедры “Национальное пение”

ЗНАЧЕНИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ГОЛОСА В ИСПОЛНИТЕЛЬСТВЕ В ПЕРЕХОДНОМ ВОЗРАСТЕ

***Аннотация.** В данной статье речь идёт не только о специфике использования детских голосов в различных музыкальных коллективах, но и о принципах развития голосов, особенно в период мутации. Отдельное внимание уделено методике сохранения голоса. При этом рассматриваются различия процесса мутации у мальчиков и девочек.*

***Ключевые слова:** мутация, голосовой аппарат, голосовые связки, нёбо, дыхание, хор, ансамбль, артикуляция.*

Djura SHUKUROV,

*Acting professor of the department of “national singing”,
Uzbekistan state institute of arts and culture.
Art worker of the republic of uzbekistan.*

THE VALUE OF VOICE PERFORMING OF ADOLESCENCE PERIOD AT THE AGE OF MATURITY

***Abstract.** This article deals not only with the specifics of using children’s voices in various musical groups, but also with the principles of voice development, especially during the mutation period. Special attention is paid to the method of preserving voice. This discusses the differences in the mutation process in boys and girls.*

***Keywords:** mutation, vocal apparatus, vocal cords, skies, the breath, chorus, ensemble, articulation.*

Буюк алломаларимиз илмий ишлари ва рисола-ларарида мусиқанинг инсонга бўлган таъсир кучини таҳлил этиб, унинг одамлар жисми ва руҳиятига фойдали томонларини алоҳида эътироф этганлар. Тиббиёт фанининг асосчиси, жаҳоншумул олим, бобокалонимиз Абу Али ибн Сино шундай таъриф берган: “Гўдак мижози чиникиши учун унга икки нарсани кўлламоқ зарур. Биринчи – уни аста-секин қимирлатиб тебратиш, иккинчиси, онанинг кўшиғи алладир. Биринчиси боланинг танасига, иккинчиси эса руҳига тегишлидир. Шу иккисини қабул қилиш миқдорига қараб боланинг танаси билан бадантарбияга ва руҳи билан маънавиятга бўлган истеъдоди ҳосил бўлади”. Мана шу маънавиятга деган сўз айнан мусиқага ҳам том маънода дахлдордир, чунки мусиқа маънавиятнинг ажралмас қисмидир.

Ашула айтишга қизиқиш болаларнинг мусиқий қобилиятини ўстириш билан бир қаторда, уларнинг тарбиясига ҳам ижобий таъсир кўрсатиб, болани дидли, фаросатли, меҳру саховатли, мусиқий тафаккури ва дунёқараши кенг, ҳар томонлама ривожланган ва маънан етук инсон бўлиб етишишига хизмат қилиши барчамизга аён.

Аслида болалар овозининг тарбияси оиладан бошланиб, мактабгача ва умумтаълим мактабла-

рининг мусиқа машғулотида, санъат ва мусиқа мактаблари, болалар ижодий уйлари, махсус ташкил этилган болалар хор студиялари ва ҳаваскорлик хор жамоаларида амалга оширилиши мумкин.

Мусиқий тўғарақларда, айниқса, болалар хор жамоаларида иштирок этган минглаб болалар ҳаётга маънан етук инсонлар сифатида кириб бориб, бир умр санъатга ҳурмату-эҳтиром ва муҳаббат туйғуларини сақлаб қолганлигини тараққиётимиз исботламоқда. Бу борада республикамизда барчага ўрнатилган бўла оладиган бир қатор жамоалар ҳам мавжудлиги ҳаммамизни қувонтириб келатганлиги ҳеч кимга сир эмас.

Бироқ болалар овози билан шуғулланувчи жамоаларда устозлар овоз тарбиясига алоҳида диққат ва эътибор билан қарашларини алоҳида таъкидламоқ лозим, акс ҳолда, болаларимиз мароқ билан кўшиқ куйлаш завқидан тўла-тўқис маҳрум бўлиб қолишлари ҳам ҳеч гап эмас. Шу ўринда балогат ёши даврини англаувчи баъзи бир белгиларни айтиб ўтсак: бола овозида, унинг садоланишида ўзгаришлар пайдо бўлади. Баъзи болаларнинг овози хириллаб қолади. Баъзиларда овоз пасайиб қолади, йўғонлашади, баъзи болаларнинг эса овози ингичкалашади. “Мутация даврида ўғил болаларда диапазон чегараси кескин ўзгаради, овози бўғиқ, инто-

нацияси ноаниқ, тез чарчайдиган бўлади. Бу мутация жараёнининг қандай ўтишига боғлиқ” (4. Б.23). Бироқ болалар овози тўлишиб, унда эркаклар овозига ўхшашлик ҳам пайдо бўла бошлайди.

Балоғат ёшининг яна бир кўриниши ҳам борки, унда бола овози бирданга йўғонлашади, баъзан чиқмай қолиши ҳам ажаб эмас. Бироқ, бу унча узок чўзиладиган ҳолат эмас. Сўнгра болада эркакларга хос овоз шаклланади. Бу даврда бола овозини кўпроқ асраш тавсия этилади. Бунинг учун эса бола овозини чарчатмаслик керак. Болага бақириб гапиришни, беҳуда кўп қичқиришни ман этиш керак. Агар у ашула айтишга қизиқса ёки хонандалик билан шуғулланиб келаётган бўлса, унга камроқ ашула айттириш тавсия этилади. Ашула айттириганда ҳам, фақат бола овозининг примар, яъни асил пардаларида айтиш лозим. Бу пардалар эса 4-5 пардадан иборат бўлган овоз ҳажмининг ўрта қисмидир. “Жинсий тикланиш (раста бўлиш) даври ўғил болаларда қиз болаларга нисбатан 1-2 йил олдин бошланади” (3.Б.54).

Қиз болада балоғат ёши даври ўғил болага нисбатан анча осонроқ кечади. Чунки, қиз болаларнинг овоз аппарати аста-секинлик билан катталашиб боради. Кўпинча қиз болаларнинг овози 13-14 ёшлигидаги каби деярли ўзгаришсиз шаклланиши ҳам мумкин.

Балоғат ёши даврида овозни чиниқтириш ва асрашга алоҳида эътибор бериш талаб қилинади.

Маълумки, болаларнинг 12–18 ёшдаги ўспиринлик даврида инсон организмнинг бутун умрига татигулик физиологик ва руҳий ўзгаришлар бўлиб ўтади. Бу жараён – Балоғат ёши даври, яъни, мутация дейилади. – “Мутация лотинча сўз бўлиб (ўзгариш), болалар овозининг катталар овозига хос ўзгаришидир” (1. Б. 40).

Бола улғайган сари унинг барча аъзолари каби овоз шакллантириш органлари ҳам ривожланиб, ўсиб боради ва табиийки, бу ҳам бошқа органлар билан бир қаторда ўзгаради, ўсиб боради.

Балоғат ёшига етаётган болаларнинг бутун организми каби овоз аппаратида ҳам катта ўзгаришлар рўй беради ва бу жараёнда овознинг садоси, ранги, туси аста-секинлик билан ўзгариб боради.

Бу ҳолат айниқса, ўғил болалар овозида сезиларли даражада мураккаб кечиши билан яққолроқ намоён бўлади. “Ўғил болаларда бўғиз ва овоз пайчаларининг ўсиши туфайли мутация кескин рўй беради” (5.Б. 40).

Уларнинг овоз торларида узунасига икки барава-ригача (энига камдан-кам) кучли ўсиш кузатилиб, кенглиги ўзгармай қолади. Уларда ҳалқум кескин ўсса-да, регистр бўшлиғининг ўсиши нисбатанлиги кузатилади. Бу даврда томоқнинг ўз ҳолича, ўзгармай туриши мумкинлиги ҳам тажрибада исботланган. Айни шу даврда ҳалқум тепаси ўзгармасдан, асосан болаларникидай қолиб кетади. Буларнинг барчаси нафас ва ҳалқум органларининг бир-бирига мувофиқ иш жараёнининг тез-тез бузилишига олиб келади.

Ўғил болалар организмида бу ўзгаришлар бир-

данига ва кескин содир бўлса, қиз болаларда аста-секинлик билан амалга ошади. “Қизларда мутация кам сезилади, уларнинг овози камроқ ўзгаради” (5. Б.71).

– Мутация фақат ўғил болаларда бўлиб ўтади, қиз болаларда эса бу ҳол юз бермайди – дейувчилар ҳам мутахассислар орасида йўқ эмас. Бироқ бу фикрга мен мутлако қўшилмайман. Чунки, қиз болаларда бу ҳолнинг кечиши ўғил болаларникига ўхшаш кескин бўлмаса-да, ҳамятли даражада бўлиб ўтади ва бу ҳол атрофдагиларга яққол сезиларли даражада ўтмайди. Бироқ, бу ҳолни ашула айттирадиган устози, қиз боланинг онаси сезиши муқаррар.

Ўш, ўғил болалар ва қиз болаларнинг овоз ривожиди, айниқса, балоғат ёши давридаги фарқ нимадан иборат?

Ўғил болаларнинг бу даврда овоз пайчалари икки барава-ригача узунасига (энига эмас) кескин ўсади. Демак, овоз торлари узун бўлгандан кейин ичкаридан чиқиб келаётган ҳаво босими орқали овоз торларининг тебраниши ҳам икки барава-ригача камади ва пировардида, уларнинг овозлари қуюқлашади. Қиз болаларда эса овоз пайчаларининг ўсиши сезилмас даражада бўлади ва шунинг эвазига улар овозида ўзгаришлар билинар-били-мас тарзда содир бўлиб, овознинг рангида ўзгариш сезилмайди. Бироқ, товуш оҳанглашда, яъни, интонацияда тиниқ бўлмаса-да, унинг ўрни пасайиб бориши, овознинг нотиниқлиги ва хираланиши каби ҳолатлар содир бўлиб туриши шулардан дарак беради.

Болаларнинг овоз тўқималарида бу даврда бўлиб ўтадиган кескин ўзгаришлар билан бир қаторда ёши катталарга хос ҳиссиёт ва туйғулар ҳам шакллана бошлайди. Балоғатдан далолат берувчи жинсий етилиш билан бир қаторда, ҳалқумнинг шиддат билан ўсиши болалар овози учун ғоятда хавfli ва мураккаб давр ҳисобланади. “14-17 ёшларга келиб овоз кучи катталар овоз кучига яқинлашади ва 20 ёшларга бориб, тўлиқ шаклланади” (4.Б.23).

Ўғил болаларнинг бу ёшда ҳам овоз аппарати шаклланиш жараёни билинар-били-мас тарзда давом этади. Шунинг ҳам айтиш жоизки, баъзан ўғил болалар мутация жараёнидан табиатан ўтмайдилар ва уларнинг овози болалигидагидек бир умр сақланиб қолади ва бу болаларда жинсий ривожланиш ҳам бўлмайди. Мутация жараёни ҳар хил муддатда кечади. Бу эса кўп ҳолларда бола аъзоларининг психологик, физиологик ривож ҳамда балоғат ёши арафасидаги ҳолати билан ҳам боғлиқ бўлади.

Болаларнинг мутация даврини қуйидагича уч босқичга бўлиш мумкин:

1. Овоз аппаратида аҳамиятли даражадаги ўзгаришлар сезилмайдиган, балоғатга етишишнинг бошланиши, яъни уйғониш даври:

- а) қиз болаларнинг 9-10 ёшига тўғри келса,
- б) ўғил болаларнинг 11-12 ёшига тўғри келади.

2. Ҳалқумда кескин ўзгаришлар содир бўладиган балоғатга етилиш даври:

- а) қиз болаларнинг 11-13 ёшига тўғри келса,

б) ўғил болаларнинг 15-16 ёшига тўғри келади.

3.Балоғатга тўлиқ етилиб бўлгандан кейинги ҳалқум ва бутун овоз аппаратининг вужудга келиш даври:

а) қиз болаларнинг 15 -16 ёшига тўғри келса,

б) ўғил болаларнинг 18 – 19 ёшига тўғри келади.

Биринчи босқич – овоз аппаратида кескин ўзгаришлар сезилмайдиган давр;

Иккинчи босқич – ҳалқумда кучли ўзгаришлар содир бўлиб ўтадиган давр;

Ва ниҳоят учинчи босқич эса балоғатга етилиб бўлиб, ҳалқум ва бутун овоз аппарати вужудга келиб, тўлиқ шаклланган, тугал ҳолга айланган давр, яъни мутация даврининг якунланиш босқичидир.

Босиб ўтиладиган ҳар бир даврда устозлар боланинг организмда бўлиб турган ўзгариш жараёнларини алоҳида ҳолда ҳис этиб, шунга биноан иш олиб боришлари ўта муҳим аҳамиятга эга. Гарчи жамоавий ижрода мураккаб машғулот пайтида ҳар бир болага алоҳида эътибор қаратиш қийинчилик туғдирса-да, болаларни яқка тарзда қўшиқ айттириб, улар билан яқкама-яқка дўстона суҳбатлар ўтказиб туриш ижобий натижа бериши амалиётда ўз тасдиғини топган.

Болаларда мутация даврининг бошланишидан дарак берувчи бир хилдаги умумий қонун-қоида мавжуд эмас, чунки бу жараён ҳар бир бола организмнинг ўз табиатига хос турли даврда, турлича бўлиб ўтиши мумкин. Бироқ, амалиётда кузатилган тажрибалар асосида бундай ўзгаришлар ҳақида белги берувчи бир қатор умумий аломатлар ҳам мавжуд бўлиб, бундан ҳар бир устоз хабардор бўлиши фойдадан холи бўлмайди.

Бу аломатлар:

а) болалар овози жарангининг кучайиши ва ҳажм доирасининг кенгайиши;

б) энг юқори пардаларга чиққанда қийналиб куйлаши;

в) баъзан овоз жарангида сезиладиган хириллашлар;

г) текис куйлашларнинг айниб қолиши кабиларда кўринади.

Одатда ўғил болаларнинг овози мутациядан олдин куч-қувватга тўлиб анча яхшиланиб боради. Бироқ тез орада енгил ва кўнғироқсимон жаранг билан олинаётган юқори регистр пардаларни куйлашда бир оз бўлса-да, қийинчиликлар сезила бошланади. Доим тоза ва тиниқ куйланадиган пардалар ахён-ахёнда ўзгара бошлайди, овозда текислик, куйчанлик ва жарангдорлик хусусиятлари йўқолиб, болаларнинг юзи-кўзи ва қиёфасида ҳам сезиларли даражада ўзгаришлар пайдо бўлади.

Қиз болаларнинг тили кескин ва фаол ўсиши сабабли талаффуз борасида бир оз ноқулайликлар ҳис этилади. Уларнинг ташқи кўриниши ва хулқатворидаги ўзгаришлар ҳам мазкур жараённинг бошланганидан дарак беради. Балоғатга етган болаларда овоз диапазонининг ўзгариб, одатда қиз болаларда бир-икки парда, яъни бир-икки тонга пасайса, ўғил болаларда бир октава, баъзиларида эса ундан ҳам кўпроқ пасайиши содир бўлиши мумкин.

Ҳалқумнинг кескин қизариб кетиши, балғам қатламининг кўпайиши ва нафас йўли фаолиятининг бузилиши сабабли баъзи болалар маълум муддат куйлаш учун ярқоли бўлган овозсиз қолиши ҳам мумкин. Қиз болаларда эса бу ҳол камдан-кам учрайди. Мутация даврининг якунидан сўнг баъзан ҳалқум ва овоз торларини қизариб туришлари, балғам қатлами сақланиб қолиши ва мушакларнинг бўшлиғи ҳам давом этиб туриши мумкин. Қиз болалар мутация давридан ўтиб бўлгач овоз ҳажми сезиларли даражада кенгайди. Ўғил болаларда эса бундай ҳоллар камдан-кам учрайди ва овози эркакларга хос ўзгаргани билан ҳажм жиҳатидан ҳали тор бўлиши мумкин.

“Яқингача мутация даврида, ўғил болаларга ашула айтиш таъқиқланган эди, бироқ бир қатор тажрибали ўқитувчиларнинг синови эвазига мутация даврида эҳтиёткорлик билан ашула айттириш болалар овозининг асраб-авайланишига маъқул давр деб билинди (2. – Б.74). Демак, устозлар томонидан болаларга мутация даврида қўшиқ куйлашни таъқиқлаш эмас, балки қўшиқ куйлаш устида мунтазам равишда тўғри ва жиддий иш олиб бориб, яхши натижаларга эришиш йўллари топиш лозим. Чунки, мутация даврида қўшиқ куйлашни бутунлай тўхтатиш овоз ҳосил қилиш органлари ишини силлиқлаш, мувофиқлаштиришдан маҳрум қилиши мумкин. Чегараланган тарздаги доимий куйлаш эса, аксинча, овозни мустаҳкамлашга олиб келади. Доимий тарзда тўғри куйлаб, машқ қилиш овоз аппаратининг ривожланишига ва овоз ҳажмининг кенгайтириб боришига ҳам сезиларли даражада ёрдам беради. Фақат мутация даврида болалар овозида кескин ўзгаришлар бўлиб ўтаётганлиги туфайли хасталиклар пайдо бўлсагина, унда куйлашни вақтинчалик тўхтатиб туриш лозим бўлади. Мутация даврида мунтазам овоз машқлари ҳам болалар овози учун алоҳида аҳамият касб этади. Овоз машқлари овоз ўзгариши жараёнини силлиқ ва осойишта ўтиб кетишига имконият, яъни қулайлик яратади. Демак, мутация балоғат ёши даврида овоз юргизиш машқлари нафақат унинг ривожига, балки албатта, уни асраб-авайлашга қаратилган бўлмоғи шарт. Бунинг учун танланган машқлар шунчаки аҳамиятсиз, пардалар йиғиндисидан иборат бўлмасдан, ижрочиликнинг ўзига хос сифатлари ҳисобланган овоз ҳажмини кенгайтириш, нафасни мустаҳкамлаш, талаффуз органларини такомиллаштириш, товушни тўғри шакллантириш, кучанмасдан ва зўриқмасдан куйлаш кабиларни ташкил этишга ва уларни тарбиялашга қаратилган бўлиши керак. Шуни ҳам айтиб ўтиш жоизки, айниқса, мутация даврида овоз юргизиш ва созлаш жараёнини ҳаддан ташқари чўзиб, болаларни толиқтириб, зериктиришдан қочган маъқул. Бу жараён 10-15 дақиқа, болалар томонидан тикка турган тарзда бажарилса, кифоя. Танланадиган машқлар қийин ва мураккаб бўлмасдан, осон, содда, тез қабул қилинадиган, енгил ижро этиладиган, куйчан ва ёқимли ҳамда дастурдаги куйланадиган қўшиқларга яқин бўлгани, иложи борица болалар

дастурининг энг сара, ўзларига маъқул, жон дилдан севиб ижро этиладиган кўшиқларидан олингани нур устига нур бўлади. Шундагина болалар бу машқларни жону-дилдан завқ билан куйлашади. Бола ўз хоҳиши билан куйлаганда фаоллик туғилади. Фаоллик эса хонандалик учун энг зарур бўлган омилларидан биридир. Акс ҳолда, болалар истар-истамас бўш ва сўлгин овоз билан ишлашлари мумкин. Бироқ бўш ва сўлгин овоз билан ижро этилган кўшиқ бола учун манфаат эмас, балки кўпроқ зарар келтириши барчага аён. Фаол ижро эса ўз навбатида болаларнинг хонандалик малакаларини шаклланишига ёрдам беради. Мутация даврида болалар овозини авайлашга ёрдам беради.

Балоғат ёши даврида катта жаранг ва сунъий тарздаги овоз бўрттиришларга асло йўл қўймаслик керак. Ҳатто овоз машқлари муддатини ҳам чўзмасдан, биров чеклаган тарзда олиб борган маъқул. Болалар овозининг кучсизланиб қолгани тўғрисида биринчи аломатларни сезган заҳотиёқ амалий машғулотларни тўхтатиб, жамоа иштирокчиларига тарбиявий аҳамиятга эга бўлган тушунтириш ишларини олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Чунки, куйлаш инсон организмнинг кўплаб аъзолари қатнашадиган мураккаб руҳий ва жисмоний жараёндир. У бевоқиф асаб тизими билан боғлиқ ҳолда амалга оширилади. Шунинг учун кўшиқ куйлаганда овозни толиқтирмасдан, оҳиста ва юмшоқ куйлашга эътиборни қаратган маъқул.

Маълумки, овоз ҳажмидаги турли товушлар тебраниш сифати бўйича ҳалқумда бир хилда ҳосил қилинмайди. Бир хилда ишлаб чиқариладиган кондош товушлар эса бир хил регистрга хос бўлади. Мутация даврида ўғил болалар билан қиз болаларни товуш ҳосил қилиш механизмида яққол фарқлар намоён бўла бошлади. Қиз болалар овоз ҳажмининг асосий қисмини табиатан аралаш типга хос бўлган ўрта регистр ташкил этса, икки четдаги, яъни энг юқори ва энг куйи пардалар кўкрак ва бинниги тарзда ҳосил бўлади. Ўғил болаларда эса аралаш садоланиш сунъий тарзда барпо бўлади. Уларда асосан фақат кўкрак қафаси садоланиши эвазига бир хил регистрдан фойдаланиш туфайли овоз доира ҳажми чегараланган бўлади. Бинниги ва аралаш регистрда овоз ҳосил қилишни ўрганиб бўлгандан кейингина уларнинг ҳам овоз ҳажми анча кенгайиб боради. Ўғил болаларга нисбатан, қиз болалар овозининг барча пардаларида текислик ва силлиқликка эришиши осонроқ, чунки уларнинг овози табиатан ўрта регистрга хосдир. Ўғил болалар билан эса бундай сифатларга эришиш анча мураккаб. Улар билан яқка тарздаги машғулотларда аралаш садоланишни ташкил этиш, кўкрак қафаси регистрдан эркин ҳолдаги бинниги услуб билан куйлашга ўта олишлар орқали эришиш мумкин. Демак, ҳам ўғил, ҳам қиз болаларни аралаш типдаги садоланишини такомиллашуви овоз тарбиясининг асосий масалаларидан бири ҳисобланади. Овоз ҳосил қилишнинг айна шу тури регистрдан регистрга ўтишга ёрдам бериб, овоз ҳажмидаги барча пардалардаги жарангдорлик-

ни таъминлайди. “Регистрлар чегарасида “ўткинчи товушлар” (ўткинчи ноталар “переходные ноты”) бўлиб, уларда овоз апаратининг қайта созланиши содир бўлади. Шу сабабдан куйлаш вақтида товуш ҳаракатининг раволиги бузилиб, овоз кучсиз ва нотурғун эшитилади” (4. Б.19).

Балоғат ёши даври таъсири туфайли баъзан биринчи овозда куйлайдиган болалар иккинчи овозга ўтишига тўғри келади. Бу ҳолда жамоа раҳбари шошма-шошарликка йўл қўймасдан, бунга тўлиқ ишонч ҳосил қилиб бўлгандан кейингина қарор қабул қилиши лозимлигини уқтириб ўтмоқчимиз. Чунки бу ёшдаги баъзи ўғил болалар, “мен ҳам ҳақиқий эркак бўлдим” деган мақсадда овозини сунъий тарзда ҳам дағаллаштириб кўрсатишга ҳаракат қилиши мумкин. Болалар хори иштирокчиларига сунъий тарзда овоз ҳосил қилиш, чинқириб, қичқириб куйлаш, овозни бўрттириб ишлатиш овоз билан пародия қилишларга мутлақо йўл қўймаслик керак. Хор раҳбари бундай тарзда овоз ишлатишнинг инсон саломатлиги учун зарари ва овозга салбий таъсирини, табиий овоз билан куйлашнинг эса афзаллик томонларини болаларга тушунтириб бориши лозим.

Иш жараёнида ифодали куйлаш, овоз ҳажмини кенгайтириш, тоза ва тиниқ куйлаш, созни ушлаб тура олиш, ягона овоз ранги ва шаклини барпо этиш ҳамда талаффузни ривожлантириш каби хонандаликнинг техник жиҳатларини ҳам эсдан чиқармасдан, бу жиҳатларга алоҳида эътибор бериб, боришни унутмаслик лозим. Бироқ ифодали куйлаганда зўриқиш, овоз ҳажмини кенгайтириш учун қийналиб овоз чиқариш, бурро талаффуз барпо этиш учун дағаллик каби хонандаликка зид бўлган жиҳатларга асло йўл қўймаслик лозим. Болаларни куйлашга қизиқтириш учун устознинг ўзи яхши куйлаб, намуна бўла олиши, айниқса, болаларга дўстона муносабатда бўлиши, унинг гапларида, қиёфасида самимийлик ва меҳр акс этиб тургани, табиийки, болаларнинг устозига бўлган ишончини оширади. Шундагина болаларнинг ўзаро ишонч шароитида раҳбарга бўлган ҳурмати ошади, раҳбар айтган йўлдан боришга ҳаракат қилишади ва ичидаги бор дардини изҳор ҳам этади. Мутация даврида овозни эҳтиёт қилиш учун, ёз фаслида, яъни иссиқ пайтларда яхна ичимликлардан эҳтиёт бўлган, қиш фаслида эса, яъни совуқ ҳароратли об-ҳавода юпун кийинмасдан, иложи борица бўйин-томоқни ўраган ҳолда иссиқроқ тутган маъқул.

Овознинг толиқишни бошлаши биланоқ товуш торларига бир муддат дам бермоқ, ҳеч бўлмаса хиргойи тарзда ёхуд қичкина овоз билан ишлаб турмоқ зарур. Грипп, ларингит ва бошқа респиратор касалликлар даврида нафақат кўшиқ куйлаш, балки имкони борица гаплашишни ҳам камайтирган маъқул.

Жинсий етилиш, яъни мутациянинг бошланиши кўп жиҳатдан иқлим ва миллий эпидемиологик омилларга, шунинг билан бир қаторда индивидуал хусусиятларга ҳам боғлиқ.

Балоғат ёши даври муносабати билан бола-

Муסיқа санъати

лар организмда пайдо бўладиган табиий хистуйғулар, сезгилар, мойиллигу-кечинмалар улар онгига ҳукмрон бўлиши муқаррар ва айни мана шу каби ҳолатлар уларнинг хулқ-атворини белгилаши мумкинлиги ҳам барчамизга аён. Қолаверса, мана шулар эвазига баъзи болалар инжикроқ, баъзилари кўполроқ, баъзилари эса ичимдагини топ, уятчан, тез-тез аразлайдиган бўлиб қоладилар. Бу пайтларда устозлар болаларнинг мана шу жиҳатларини ҳам, албатта, инobatга олгани мақсадга мувофиқдир. Мутация даврида улар болаликдан катталikka ўтишга интилиш, баъзилари эса ўзини катталарга хос хатти-ҳаракатлар билан кўрсатиш кабилар мутациядан дарак беради ва мана шу даврдан бошлаб болалар овози билан ишлайдиган устозлар учун энг масъулиятли давр бошланади. Ўғил болалар чекишга айримлари эса ҳатто ичишга ҳам интилишни бошлайдилар. Тамаки чекиш эвазига, айниқса, мутация даврида ҳиқилдоқ ва овоз торларида қалинлашиш, қонталоқланиш, шишиш каби бир қатор салбий таъсирлар мавжудлигини ҳам болалар билиб олгани фойдадан ҳоли бўлмайди.

Маълумки, овоз торлари ҳиқилдоқда жойлашган бўлиб, унинг ўсиши 14-15 ёшда жадаллашади ва қиз болаларда 1 баробар, ўғил болаларда эса 2 баробар ўсиб, товуш чиқарувчи пардаларни анча йўғонлаштиради. Қолаверса, ҳиқилдоқ нафас ўтказиш функцияси билан бир қаторда товуш ҳосил қилувчи овоз аппарати ҳамдир. Унинг ички қавати тукли шилимшиқ пардадан иборат бўлиб, девори эса тоғай ва мушаклардан ташкил топган. Ички қаватининг ўртасида товуш бойламлари ва мушаклари жойлашган. Уларнинг ҳаракат орқали қисқариши ёки бўшашига биноан овоз тирқишларининг очилиши ёхуд ёпилишига қараб товуш ҳосил бўлади. Мана шу органларнинг барчаси, айниқса, овоз торлари биринчи бўлиб олинаётган ҳаво орқали тамаки таркибидаги никотинни ўзига олиши ва ҳаво билан аралашиб, ичкари ки-

раётган тутуннинг ҳарорати жуда баланд эканлиги ҳамда буларнинг барчаси ҳиқилдоқнинг балғам қатламини куйдириши орқали инсон овозига катта зарар келтиришини тушунтириб бориш лозим.

Мазкур даврда болалар катталарнинг ўзаро гапларини эшитишга ҳам қизиқа бошлайдилар. Ҳатто баъзи бир катталарнинг номаъқул ишларини ҳам тақрорлашга ҳаракат қиладилар.

Ижтимоий ҳаётда учраб турадиган бундайин ярамас юриш-туришларга зарба бериш лозимлигини ўргатиб бориш ва шулар каби бемаъниликлар эвазига турли қарама-қаршиликлар, ўзаро зиддиятлар ва келишмовчиликлар ҳам содир бўлиши мумкин эканлигини ҳам уқтириш лозим. Болалар орасида мабодо содир бўлганда эса буларни барчасини устозлар ота-оналарча ғамхўрлик билан якка тарзда, кўпчилик олдида уялтирмасдан алоҳида гаплашиб, тарбиявий ишлар олиб борганлари яхши натижалар бериши мумкин. Бундай ҳолларни ҳеч қачон жамоа олдида муҳокама қилмаслик керак, қолаверса, доно халқимизда ҳам “изоий мўмин ҳаром” деган ажойиб нақл бор.

Боланинг кўнгли нозик, мутация даврида эса ундан ҳам нозикроқ бўлади. Шунинг учун омма олдида ҳам уларни камчилик ва нуқсонларини бекитиш ҳамда улар томондан эришилган ютуқларни кўрсатиш болаларнинг ўз-ўзига ишонч пайдо бўлишига хизмат қилиши мумкин. Бунинг учун албатта танланган асарлар ҳам энгил бўлиш билан бир қаторда оммабop ва қизиқарли ҳамда ижро этиш учун жуда энгил ва қулай бўлмоғи зарур. Чунки табиатан бўлиб ўтиши лозим бўлган мутация даврида болаларимиз ўзига ишонч ҳосил қила олиши учун бизнинг ёрдамимизга, яъни ота ва она ҳамда устозлар кўмагига мўхтож бўлишади.

Биз катталар эса келажагимиз ҳисобланган, ҳатто ўз тақдирини бизга ишониб қўйган болаларимиздан доим шу ёрдамимизни аямаслигимиз лозимлиги муқаддас бурчимиз эканлигини унутмаслигимиз лозим.

Адабиётлар рўйхати

1. Качнева И., Яковлева А. Вокальный словарь. – Москва. 1980. -70 б
2. Романовская Н.В. Хоровой словарь. Изд. Музыка. Л.1980. -142 б
3. Рўзиев Ш. Хоршунослик. –Тошкент: 1987. 54 бет. -167б
4. Шарафиева Н. Хоршунослик. –Тошкент: 1987. -47 б
5. Шомахмудова Б.В. Хор луғати. –Тошкент: 2012. -303 б